

УДК 655.523+808.03

**РЕДАГУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ОФІЦІЙНО ДІЛОВИХ ТЕКСТІВ ПРИ
ПЕРЕКЛАДІ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ****В.І. Грицютенко**

Лихом назвав Максим Рильський "канцелярит", тобто вигадану чиновниками мову. Така мова виконує певні стилістичні функції — створює двозначність, пишномовність стилю, приховує правду й одночасно засвідчує культурно-освітній рівень мовців. Переклади текстів, написаних чиновницькою мовою, потребують складної стилістичної трансформації, рішучого редакторського втручання в текст.

Горем назвав Максим Рильський "канцелярит", т.е. придуманий чиновниками язык. Такой язык выполняет определенные стилистические функции — создает двусмысленность, велеричивость стиля, скрывает правду и одновременно демонстрирует культурно-образовательный уровень говорящих. Переводы текстов, написанных чиновничьим языком, требуют сложной стилистической трансформации, решительного редакторского вмешательства в текст.

"Коли Кремль каже, що в російського Президента простуда, це значить, що він має значні проблеми із здоров'ям", — так прокоментував заяву речників Єльцина оглядач українського телебачення. Як показали подальші події жовтня 1998 р., оглядач був правий, бо навчився читати поміж рядками офіційних повідомлень. Він опанував дуже своєрідну мову, яку винайшли і вживають чиновники в тих країнах, де демократія ще не панує. Слушно запитує одна львівська газета: "Наприкінці жовтня 1997 р. Кабмін ухвалив постанову "Про вдосконалення системи державного регулювання тарифів на житлово-комунальні послуги". Що ж означає оце "вдосконалення"?"

Що ж це за така мова, у свою чергу запитуємо ми, яку простий чоловік одразу не зрозуміє, а коли й зрозуміє, то може й не зовсім?

Соціальне і політичне коріння чиновницької мови

Своєрідний різновид офіційно-ділового мовлення — чиновницьку мову, або канцеляриту — називають "лихом" [7, с. 288], "найбільш зляканою хворобою мови" [6, с. 12], хоча, з другого боку, про чиновницьку мову (далі ЧМ) немає жодної згадки і з офіційно-діловим мовленням все гаразд, стверджують деякі дослідники, і це завдяки тому, що "в основу управління радянським господарством" покладений принцип демократичного централізму, який визначив і демократичні риси нових офіційно-ділових паперів. Вони полягають в об'єктивній достовірності і мовній доступності документів [3, с. 201].

ЧМ існувала і в дореволюційній Росії, і в більшовицькій, існує вона і зараз. Бо залишається спільне соціально-політичне коріння: чиновництво, наділене безконтрольною політичною й економічною владою. Ось чому прив'язка своїх наукових висновків про відсутність ЧМ в СРСР 1977 року до існуючого політичного ладу [3, с. 199] (навіть враховуючи ті політичні умови, в яких мусили працювати вчені) видається дуже ненадійною.

ЧМ винайшли спритні службовці для своїх потреб. Їм, наприклад, неприємно визнавати, що вони не можуть навести порядок у суспільстві, отже, народжується фраза "В Криму склалася складна криміногенна ситуація" (як варіант "складна епідеміологічна ситуація") замість того, щоб чесно сказати про високу злочинність і загрози епідемії в Україні. Очевидно, аби не викликати паніки серед тубільного населення, чиновник каже: "В результаті дощів були підтоплені частини території Миколаївської області", хоча по телебаченню було видно, що вони таки добряче затоплені. А такі ж події в Китаї чомусь називають "повінню".

Як бачимо, чиновник винайшов лінгвістичний трюк, який дозволяє і натякнути на те, що щось сталося, і не сказати правди до кінця: "У 1997 р. галузь *недовиконала* план через брак капіталовкладень". Ну не хоче і не може чиновник визнати (бо позбудеться місця), що план невиконано. А так звучить краще: мовляв, лишень трохи недовиконано.

Коли з'являється можливість розказати про здобутки, тут у чиновника виникає нестримна сверблячка до пишномовності: "Урядом прийнято широкомасштабну програму відродження вітчизняного виробництва" або "приріст ВВП на один відсоток буде першою перемогою на шляху стабілізації".

Критична література радянської доби практично не містить згадок про суспільні причини виникнення ЧМ і це, безперечно, пояснюється політичними умовами: не можна було критикувати стиль офіційних урядових документів і преси. Натомість лунає похвала чавунній мові офіційних повідомлень ТАСС і РАТАУ за "лаконізм", чіткість, логічну стрункість, передачу найтонших смислових відтінків і деталей [4, с. 183], хоча в англійській мові вже тоді існувало поняття "ТАССизм" як прояв заідеологізованого і брехливого стилю. Дехто з дослідників, щоправда, натякав, не розкриваючи їх, на якісь суспільні потреби виникнення штампів [8, с. 167].

Стилістичні функції чиновницької мови

ЧМ має виразні стилістичні функції. Вона, по-перше, вживається для приховування правди, напускання туману, створення двозначності, применшення неприємного для чиновника факту. Назва постанови "Про вдосконалення системи регулювання тарифів на електроенергію" промовисто стверджує, що система цін на світло досконала, потрібно лише ще трохи її "вдосконалити". Тим часом, на людській мові "вдосконалення" означає підвищення цін.

Є в Україні кілька урядових структур з досить лицемірними назвами, які маскують їхнє призначення. Так, підприємства роблять внески до т.зв. *Фонду зайнятості населення*, хоча в дійсності цей фонд допомагає безробітним. Ще одна структура — це Агенція з питань запобігання банкрутствам, яка насправді не запобігає, а, навпаки, оформляє банкрутства. Так, очевидно, кричуще лицемірство назви врешті-решт впало в око чиновникам, і вони у 1998 р. перейменували агенцію, забравши з назви слово "запобігання". Дивною в даному контексті видається теза про те, що "діловому мовленню радянської епохи не властива навмисна завуальованість змісту... Цим відзначався химерний, незграбний стиль бюрократичної канцелярії царської влади, що відповідав класовим інтересам буржуазно-поміщицької верхівки" [3, с. 201].

Чиновник ніколи не визнає, що у Львові погане водопостачання, погані дороги, жалюгідний стан будинків. Натомість, він скаже, що "існує проблема забезпечення водою, проблема ремонту доріг та стану житлово-комунального господарства". Чиновник ніколи не скаже прямо, що парламент "зарубав" урядовий проект бюджету, він приховає це фразою "парламент відправив на доопрацювання".

Вище згадувалися різноманітні префіксальні трюки типу "підтоплення", "недоотримання", "недовиконання", "непостачання". Ось ще: у заяві держадміністрації читаємо: "За наслідками перевірок *приведено до визначеного порядку* встановлення 1458 цін, *зарегульованих* у вересні облдержадміністраціями...". У фразі відсутній конкретний зміст і якби не її кінцівка ("чим попереджено обрахування споживачів"), ми б так і не дізналися, адміністрації вчинили добре чи зле. Як бачимо, наче димова завіса, ЧМ затьмарює зміст повідомлення.

Другою стилістичною функцією ЧМ є надання "солідності", додаткової "ваги", "науковості", патетики висловлюванням і цим самим піднесення рейтингу чиновника. Тому він каже не "фірма", а "суб'єкт підприємницької діяльності", не "продаж", а "реалізація продукції", не "літаки", а "зразки вітчизняної авіаційної техніки", не "транспорт", а "транспортний комплекс", не "переговори", а "переговорний процес", не "паливо", а "енергоносі".

Дехто з українських дослідників доби тоталітаризму не просто не "помічав", а активно обстоював новостворену чиновниками мову. Полемізуючи з А.М. Пешковським, вони стверджували, що вчений помиляється, вважаючи нагромадження віддієслівних іменників типу "проведення збирання врожаю" стилістично дефективними, "худосочними потугами на книжність", прагненням "освіченість свою показати" [4, с. 190].

Насильство над мовою дошкульно б'є по самих чиновниках отакими фразами-монстрами: "Урядом прийнято постанову про подальше посилення контролю за ввезенням, вивезенням та переміщенням транзитом через територію України алкогольних напоїв". А нестримний потяг до патетики призводить до нісенітниці у такому прикладі: "З метою розв'язання проблеми забезпечення продуктами харчування трудящих Донецького регіону Кабмін виділив у поточному році 11 мільйонів гривень. Ці кошти будуть використані для завершення будівництва комбикормового заводу". Замість того, щоб написати "Для розвитку птахівництва...", бідолашних трудящих тепер будуть годувати комбикормом.

На жаль, через недогляд редактора ЧМ часто гуляє по сторінках газет. У звіті про роботу комісії читаємо, що її члени "обурюються тим, що *роботи ексгумації* останків вояків проводяться агресивно". На всю Україну з 1-го каналу УТ лунає: "Триває комплексне відпрацювання Запорізької області, тобто проводяться рейди міліції проти злочинців".

У спробах досягти "науковості" і "вагомості" стилю службовці дуже люблять послуговуватися "розумними" іноземними словами. Надлишок останніх стає однією з характерних рис ЧМ: "Ряд депутатів вимагають притягнути Президента до відповідальності за *секвестр бюджету-98 й ініціювати його імплімент*", — авторитетно промовляє газета "День". Хіба рідне слово "паливо" таке ж гарне, як сповнене загадкової космічної динаміки "енергоносі", а широкживане "компанія" таке ж вишукане, як "суб'єкт підприємницької діяльності"?

До впадоби чиновникам і військова фразеологія, потяг до якої розпочався ще в часи ранньої сталінщини [2, с. 353] з метою нагітання трудового ентузіазму у воєнізованому СРСР. Якщо в англійській мові, наприклад, військову фразеологію вживають передовсім для створення комічного ефекту, наш чиновник вживає її для пишномовності, патетики. Читаємо в газеті "День" статтю під назвою "У лісничих свято": "Сьогодні у них професійне свято", — пише кореспондент, навіть не чиновник. "Всього лиш на один день вони *припиняють боротьбу* з лісними недугами, *складуть свою професійну зброю* і просто відпочинуть". Ось чому спроби заперечити, що ЧМ властивий потяг до патетики [3, с. 204] не витримують тих численних прикладів порожньої пишномовності парадних реляцій чиновників.

Нарешті, третьою стилістичною функцією ЧМ є виховання "поваги" до влади, погрозовий тон, легке залякування. Тут дослідники мають рацію, стверджуючи, що стиль мови документів є похідним від політичного устрою, який панував у СРСР. Називаючи такий стиль "вольовим характером викладу", вони слушно вказують, що це "вплив на свідомість і волю читача та приведення її у відповідність з волею держави" [3, с. 201].

"Повага" до влади прищеплюється, наприклад, шляхом детального виписування тих складних стежок по кабінетах, які долає документ перш ніж стане декретом або рішенням: "32 відсотки акцій заводу буде продано за гроші. Це *передбачено уточненим планом розміщення акцій, який затвердив Фонд державного майна*". Чи цікаво західному читачеві знати всю складну процедуру, опис якої, до речі, частково затьмарює зміст фрази? Чи не краще вилучити опис процедури з перекладу, тим більше, що ніхто, крім фонду, не повинен вирішувати цього питання при первинному продажу акцій під час приватизації?

Не гребує чиновник і хазяйським тоном, легкою погрозою, щоб підкреслити свою владу: "До участі в конкурсі *допускаються* лише ті інвестори, які ...", хоча цивілізований світ давно вже пише "до участі запрошують"... "Переможець тендеру *повинен* виплатити борги заводу і внести 10 мільйонів на його модернізацію", — командує чиновник з Фонду держмайна ще невідомому інвестору. А перекладач-американець звертається до інвестора шанобливо "переможця попросять". "В зв'язку з неоплатою вартості поставлених товарів *ми припиняємо*

їх відвантаження", — суворо попереджує український чиновник, а його західний колега написав би "ми змушені припинити відвантаження".

Створення таємничості навколо діяльності урядових структур також спрямоване на вироблення "поваги" до влади. Тож і зустрічаємо отакі штампи: "в питаннях, що належать до його компетенції" (без зазначення меж цієї компетенції), "внести в установленому порядку зазначені проекти на розгляд Президента" (ніби хтось колись насмілювався порушувати цей порядок), "з обговорених питань Президент дав відповідні доручення" (без пояснення суті доручень), "будуть вжиті відповідні заходи" і под.

Самовираження чиновництва в мові

ЧМ дуже яскраво розкриває освітньо-культурний рівень, самозакоханість, зачарованість владою та підлабузництво її творців. На жаль, лише одним реченням пише про це Н.М.Сологуб: "Мовні штампи з'являються від неглибокого знання мови" [7, с. 165]. Часто чиновник розпочинає документ довжелезним пишним штампом: "З метою забезпечення ефективного функціонування та розвитку єдиного науково-технічного і виробничого комплексу з розробки, виробництва і впровадження сучасних зразків авіаційної техніки..."

Через незнання української мови в ЧМ маємо багато отаких нісенітниць: "переміщення транзитом", Каховська харчосмакова фабрика, Нікопольський південнотрубний завод, "... делегацію очолює начальник служби перспективних літаків" (очевидно, існує і служба безперспективних літаків).

Оскільки українська мова є нерідною для багатьох наших чиновників, часто-густо зустрічаємо русизми: "Рідко який моряк допливе до середини Темзи", "вдаватися до практики розірвання контрактів", "робляться спроби загасити пожежу". На весь світ оголосив Україну несплатником податків договір з В'єтнамом "про уникнення подвійного оподаткування". Адже неосвічений чиновник не бачить великої різниці між "уникненням" і "запобіганням".

Про мову, переповнену русизмами, писав О.Кундзіч, називаючи її "мовою Кума" [2, с. 125], він говорив, що проникнення русизмів "призводить до зруйнування норм української мови" і є "джерелом виникнення деструктивних елементів" [1, с. 98]. Однак аж ніяк не можна погодитися з думкою Кундзіча про те, що винуватцями цього є лише погані перекладачі. А цілеспрямована багатовікова політика на викорінювання української мови і русифікацію? Зрозуміло, з огляду на час про дійсних винуватців можна було лише здогадуватися...

Отже, ЧМ — це породження тоталітарних політичних систем, де чиновництво править бал. ЧМ може використовуватись у художніх творах для стилізації мови персонажів. Так, мова офіційної радянської пропаганди та її елементи, т. зв. "ТАССизми" (від ТАСС — Телеграфне Агентство Советского Союза), надихнули англійського письменника Джорджа Орвела на написання кількох романів про тоталітарне суспільство саме мовою, близькою до ЧМ [5, с. 200 — 208]. Зрозуміло, у перекладі потрібно зберегти стилістику таких творів.

Інша справа написані ЧМ офіційні документи. Позбутися ЧМ — це значить зробити текст перекладу прозорим і зрозумілим іномовному читачеві. Тут потрібно відсіяти ЧМ як непотрібну лузгу, яка приховує раціональне зерно. Робота по очищенню мови від ЧМ має бути виконана в першу чергу самим перекладачем. Вона вимагає складної стилістичної трансформації тексту оригіналу, відкидання непотрібних словесних нашарувань, та це, мабуть, чи не єдиний випадок з практики перекладу, коли ніхто не буде жалкувати за такими "втратами".

1. Галь Н. Слово живое и мертвое. М., 1975. 2. Кундзич О. Слово и образ. М., 1973. 3. Марахова А.Ф. Діловий стиль сучасної української мови // Мова і час. К., 1977. С.199—217. 4. Марахова А.Ф. Мова ділової інформації // Мова сучасної масово-політичної інформації. К., 1979. С.169—201. 5. Оруэлл Дж. О новоязе // 1984. М., 1989. С.200—208. 6. Рильський М. Мистецтво перекладу. К., 1975. 7. Сологуб Н.М. Стандарти і штампи у мові газети // Мова сучасної масово-політичної інформації. К., 1979. С.142—168. 8. Субтельний О. Україна. Історія. К., 1991.